

УДК 378.22.02:17.023.36

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДИНАМІКИ**Винничук Р.В.**

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

У статті розглядаються актуальні проблеми соціокультурної динаміки: механізми відтворення, функціонування та розвитку культури, специфіка модернізації та значення культури у даних процесах. Взаємодія традицій і новацій як проблема, від вирішення якої залежить ефективність процесів соціокультурної динаміки.

Ключові слова: соціокультурна динаміка, культура, динаміка культури, культурологія, традиції, інновації.

Постановка проблеми. Соціокультурна динаміка – процес циклічної зміни і розвитку соціальних і культурних систем, перехід з одного стану в інший під впливом зміни панівної системи цінностей. Концепція соціокультурної динаміки була введена в науковий обіг американським соціологом Пітиримо Сорокіним.

Соціокультурна динаміка – фундаментальна проблема сучасної гуманітарної науки, дослідженню якої присвячені роботи численних вітчизняних і зарубіжних вчених (І. Пригожина; Г. Хакена, В. Арнольда; А. Самарського, С. Курдюмова, М. Волькенштейна, А. Чернавського; Н. Моисеева та ін.). Особливої актуальності вона набуває в умовах різких кардинальних змін у житті суспільства, коли виникає необхідність осмислення загальних закономірностей розвитку культур, причин їх розквіту і занепаду, переходу з одного якісного стану до іншого.

Поняття «динаміка культури» визначається в сучасній культурологічній літературі як зміни або модифікації рис культури в часі і просторі під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Мета статті охарактеризувати процеси змін в середині культури і у взаємодіях культур, а також типової моделі взаємодії людей у суспільстві, яким притаманні такі риси, як цілісність, наявність упорядкованих тенденцій і спрямований характер трансформації. Динаміка культури є відображенням здатності складних соціальних організмів адаптуватися до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов існування.

Виклад основного матеріалу. Фундаментальними факторами культурної динаміки постають, таким чином, не ідеї чи бажання людей, а об'єктивна, не завжди зрозуміла людьми необхідність адаптації суспільства і культури до умов, що змінилися. Зміни в культурі можуть вести до збагачення і диференціації культури. Інколи вони сприяють спрощенню культури та послабленню диференціації.

Дослідники виокремлюють як можливість прогресивного характеру змін в культурі, так і можливість періодів занепаду культури та кризових станів. Особливим станом у динаміці культури є застій, для якого характерним є тривала незмінність та повторюваність норм, цінностей і смислів, домінування традицій над інноваціями. Важливе значення для розуміння динаміки культури мають механізми її реалізації, під якими розуміють фактори, конкретні умови і способи її здійснення.

Серед факторів динаміки культури, які обумовлюють її конкретний прояв та головні риси, ви-

окремлюють фактор часу (тривалість); просторове розміщення культурних форм; взаємодію різних культур; антропогенні фактори (сфера взаємодії суспільства і природи; соціальні інститути і норми діяльності) та інші. Більшість з них репрезентують певні галузі культурної складовості та соціальної взаємодії, в межах яких складаються як умови для появи нестабільності, протиріччя і конфліктів, так і віднаходяться способи їх вирішення.

Оскільки будь-яка культура є змістовним аспектом спільного, тобто соціального життя людей, точніше буде говорити про проблему досліджень соціокультурної динаміки.

Базовими поняттями аналізу проблем соціокультурної динаміки є поняття «час», «ритм», «темп», тощо. Фактор часу визначає різні прояви динаміки культури.

Процеси соціокультурної динаміки, їх темпи і ритми, обумовлені впливом багатьох факторів, до яких насамперед слід віднести:

1) особливості територіальних, природно-кліматичних умов, в яких існує культура і які визначають особливості господарсько-економічного розвитку народу.

2) особливості етноконфесійної структури суспільства, цивілізації, які визначають можливості формування єдиного економічного, політичного, правового, інформаційного та культурного простору і як наслідок – стійкі ефекти соціального розвитку;

3) особливості геополітичного положення країни, належність її до певного цивілізаційного ареалу, що визначають «ядерні» характеристики культури: базові цінності та установки, культурну картину світу і менталітет, стійкі стереотипи поведінки, тощо;

4) особливості історичного розвитку, характер і наслідки взаємодії суспільства, цивілізації з іншими соціокультурними системами, що визначають специфіку її «відповіді» на «виклик» історії і подальшу динаміку.

В силу дії зазначених факторів кожна соціокультурна система володіє власними ритмами розвитку, що обумовлено умовами її існування, наявністю матеріальних і енергетичних ресурсів, духовними передумовами розвитку. Разом з тим, слід особливо підкреслити, що будь-яка розвинена культура не є «зв'язний нарратив, який легко викласти», а сукупність конкуруючих нарративів, межі яких проникні, непостійні і мінливі.

Отже, різні форми культури мають не тільки змістовно-функціональну своєрідність, але і специфічні темпи і ритмами свого розвитку, що визначають їх здатність до оновлення.

Більш швидкий часовий ритм мають процеси соціально-економічного, інформаційного, науково-технічного, художнього розвитку. Процеси даного рівня не настільки широкі, але і вони можуть розтягуватися, щонайменше на десятиліття. І нарешті, «короткий час, не довготривалий час» – це час подієвий, на шкалі якого реалізуються механізми державної організації і регулювання, управління і самоврядування тощо. Відмінність темпів і ритмів змін фіксується на різних рівнях культури:

- на рівні «ядра» («центральної зони») культури і «периферії»;
- на рівні спеціалізованих галузей культури і на буденному рівні;
- на рівні різних субкультурних елементів: міська і сільська культури по різному реагують на соціальні трансформації;
- на рівні різних сфер культури: господарська культура, релігія, мистецтво також володіють різними можливостями свого оновлення;
- на етнічному, національному та цивілізаційному рівнях та ін.

Саме асинхронність розвитку структурних елементів культури є головною передумовою:

- пульсуючого характеру соціокультурного розвитку, в ході якого долається асинхронність розвитку елементів культури;
- відмінності в співвідношенні традицій і новацій у різних сегментах соціокультурного простору: для більш динамічних елементів характерне домінування новацій, для менш динамічних – традицій;
- виникнення несподіваних, нелінійних ефектів у розвитку культури: наприклад, модернізація наукової, військової, технологічної сфери породжує несподіваний зліт в мистецтві – сфері найбільш динамічної і чутливої до зовнішніх впливів;
- виникнення ефекту «резонансу», багаторазового посилення динаміки розвитку, коли зовнішній вплив виявляється погодженим з темпами і ритмами розвитку соціокультурної системи, її окремих структурних елементів.

Найбільш «довгоживучими» є елементи «ядра» культури, детермінують характер, специфіку інших елементів культури. Саме тому їх руйнування «відгукується» в усіх сегментах соціокультурної системи, дестабілізуючи всю систему. Таким чином, культура постає, по-перше, як досить стійкий комплекс, що забезпечує адаптацію народу до умов свого існування; по-друге, як структура-процес, який знаходиться в постійній зміні, розвитку і в якому різні мікропроцеси підпорядковані різним ритмами і темпами розвитку.

Кожна культура не тільки володіє специфічними ритмами розвитку, але і специфічними механізмами соціокультурної динаміки. Так, Ю. М. Лотман у книзі «Культура і вибух», розглядаючи культуру як відкриту, яка самоорганізується систему, для якої характерні дві структурні тенденції, взаємообумовлені і не існують одна без іншої, – вибух і поступовість розвитку, виділяє два типи структур: бінарні і тернарні. «Тернарні структури зберігають певні цінності попереднього періоду, переміщуючи їх з периферії до центру системи [10].

Навпаки, ідеалом бінарних систем є повне знищення усього існуючого як заплямовану невинними вадами. Тернарна система прагне пристосувати ідеал до реальності, бінарна – здійснити на практиці нездійснений ідеал. В бінарних системах вибух охоплює всю товщу буття. У трійкових системах вибухові процеси рідко охоплюють всю товщу культури.

Як правило, тут має місце одночасне поєднання вибуху в одних культурних сферах і поступового розвитку в інших. До тернарних структур автор відносить культури західного типу, для яких більше характерна поступовість, спадкоємність історичного розвитку. Ідея повного і безумовного знищення попереднього і апокаліптичного народження нового, поезія миттєвої побудови «нової землі» і «нового неба», радикалізм, привертає найбільш максималістські верстви суспільства.

Проблема співвідношення центру і периферії пов'язана з аналізом поширення і функціонування соціокультурних елементів у культурному просторі, а також взаємодії з іншими компонентами суспільства, зокрема з політикою та економікою.

Проблема співвідношення центру і периферії в культурі трактується в сучасній гуманітарній науці в трьох основних аспектах:

- 1) ціннісно-смісловому;
- 2) соціально-організаційному;
- 3) територіальному.

Територіальний аспект припускає розгляд простору і меж культури (цивілізації), характер ядра і його вплив на інший простір. Соціально-організаційний аспект передбачає дослідження політичної і громадської організації, форми управління суспільством, його соціальної структури. Соціальноорганізаційний аспект проблеми співвідношення центру і периферії досліджується ізраїльським соціологом Ш. Ейзенштадтом. Центр – це політичний центр, держава і система управління. Периферія – соціально-організаційні структури місцевого, локального характеру [13].

Ціннісно-смісловий аспект (власне культурологічний) передбачає дослідження елементів соціокультурної системи з точки зору їх стійкості/рухливості, їх впливу на процеси розвитку та міжкультурних комунікацій. Даний аспект проблеми розглядає Едвард Шилз, професор Чиказького університету, який виділяє центр (центральної зони) і периферію культури [12].

Центральна зона «є насамперед феномен царства цінностей і думок. Це центр порядку символів, цінностей і думок, який править суспільством.

Взаємодія традицій і новацій – проблема, від вирішення якої залежить ефективність процесів соціокультурної динаміки. Традиції забезпечують стійкість і відтворення культури, її єдність і цілісність. Новації, які виникають в культурі як результат адаптації до мінливих умов зовнішнього середовища і, як наслідок відкритості культури, забезпечують динаміку і оновлення культури.

Для нормального розвитку культури важливо оптимальне співвідношення традицій і новацій. Надлишок традицій посилює тенденції деградації і примітивізації культури, нездатність її адаптуватися до змін навколишнього середовища. Надлишок новацій, що веде до ускладнення системи і зміни її стійкості, підвищує ймовірність розпаду.

Культура як складна, ієрархічно впорядкована система має «жорстке ядро» («структурна інформація»), в якому акумулюється і передається життєвий досвід людських спільнот. Це найбільш стабільна і стійка (консервативна) частина культурної спадщини, що передається від покоління до покоління і відтворюється протягом тривалого часу. Саме цей елемент культури суспільства утворює його «колективну пам'ять» і забезпечує самототожність культури і спадкоємність в її розвитку. Він виступає як набір готових, стереотипних програм (звичаїв, ритуалів, навичок тощо) діяльності з матеріальними та ідеальними об'єктами. Дані елементи культури, що представляють «утилітарні регулятивні основи людської діяльності, без яких не може існувати жодна культура, забезпечують гомеостатичні реакції для підтримання стійкого стану всієї системи. Даний параметр формує структуру системи, задаючи жорсткі, детерміновані зв'язки між елементами, він визначає вищий ступінь організації системи і дозволяє прогнозувати розвиток системи, роблячи його передбачуваним.

Узагальнюючим позначенням даного параметра у філософських та культурологічних дослідженнях виступає таке поняття, як «традиція» («традиції»). Традиції «виступають у вигляді генералізованих моделей ймовірності протікання адаптивних процесів. Спрямовані на пристосування до передбачуваних в цих моделях умов майбутньої культурної традиції, як і генетичні види програми, орієнтовані на суттєво важливі для виживання стабільні властивості середовища».

Проте в культурі як складній ієрархічній системі, крім «жорсткого ядра», є ще й «периферійне поле», «поле інновацій» (ентропія), які

виникають як результат пристосування системи до змін, що відбуваються у зовнішньому середовищі, а тому є свого роду «культурними мутаціями». Саме співвідношення традицій і новацій, інформаційних та ентропійних процесів визначає ймовірність тих чи інших процесів у розвитку системи. Найбільш стабільного, передбачуваного стану системи відповідає максимум структурної інформації (традиції) і мінімум ентропії (новацій), і навпаки, найменш стійкого стану – максимум ентропії і мінімум структурної інформації.

Отже, культура – це система, розвиток якої визначається боротьбою двох начал: тенденції до сталості, збереження та відтворення та тенденції до перетворення, зміни, до формування нової структури.

Розвиток культури є складна діалектична єдність процесів інтеграції і дезінтеграції, доцентрових і відцентрових сил. Нестійка рівновага доцентрових і відцентрових сил є умовою конструктивного розвитку культури, що забезпечує, з одного боку, її стійкість, визначеність, самототожність, з іншого – її безперервний поступальний розвиток і взаємодію з іншими культурами. Саме ці протилежні тенденції є джерелом розвитку культури.

Таким чином, історична динаміка кожної культури має нелінійний, пульсуючий характер, що знаходить своє вираження у чергуванні періодів підйому і спаду, інтеграції та дезінтеграції, поступального руху від простого до складного і біфуркаційних точок, що характеризуються граничною хаотизацією ідеального поля культури, невизначеністю і непередбачуваністю її перспектив.

Список літератури:

1. Аванесова Г.А. Динамика культуры (или культурная динамика) / Г.А. Аванесова // Культурология. XX век. Энциклопедия. Т. 1. – СПб.: Университетская книга, 1998. – С. 175-176.
2. Ахиезер А.С. От культурологического к социокультурному анализу инноваций в обществе / А.С. Ахиезер // Вестник МГУ. Сер. 12. Полит. науки. – 1996. – № 2. – С. 22-34.
3. Бранский В.П. Социальная синергетика как постмодернистская философия истории / В.П. Бранский // Общественные науки и современность. – 1999. – № 6. – С. 117-127.
4. Гомаюнов С. От истории синергетики к синергетике истории / С. Гомаюнов // Общественные науки и современность. – 1994. – № 2. – С. 99-106.
5. Ерасов Б.С. Проблемы анализа диады центр – периферия. Обзор / Б.С. Ерасов, Г.А. Аванесова // Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия: учеб. пособие для студентов вузов / сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 180-183.
6. История мировой культуры: Наследие Запада: Античность. Средневековье. Возрождение: курс лекций / под ред. С.Д. Серебряного. – М.: Рос. гуманит. ун-т, 1998. – С. 262-267.
7. Каган М.С. Философия культуры / М.С. Каган. – СПб.: ТОО ТК «Петрополис», 1996. – 416 с.
8. Князева Е.Н. Синергетика как новое мировидение: диалог с И. Пригожиным / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 2. – С. 3-20.
9. Культура жизнеобеспечения и этнос: Опыт этнокультурологического исследования (на материалах армянской сельской культуры) – Ереван: Изд-во АН Арм. ССР, 1983. – 319 с.
10. Лотман Ю.М. Культура и взрыв / Ю.М. Лотман. – М.: Гнозис, Изд. гр. «Прогресс», 1992. – 272 с.
11. Назаретян А.П. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории: Синергетика, психология и футурология / А.П. Назаретян. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 239 с.
12. Шилз Э.О. соотношении центра и периферии / Э. Шилз // Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия: учебное пособие для студентов вузов / сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 171-176.
13. Эйзенштадт Ш. Структура отношений центра и периферии в имперских и имперско-феодалных режимах / Ш. Эйзенштадт // Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия: учебное пособие для студентов вузов / сост., ред. и вступ. ст. Б.С. Ерасов. – М.: Аспект Пресс, 2001. – С. 176-180.

Винничук Р.В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г. Короленко

КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ПРОБЛЕМ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ ДИНАМИКИ

Аннотация

В статье рассматриваются актуальные проблемы социокультурной динамики: механизмы воспроизводства, функционирования и развития культуры, специфика модернизации и значение культуры в данных процессах. Взаимодействие традиций и новаций как проблема, от решения которой зависит эффективность процессов социокультурной динамики.

Ключевые слова: социокультурная динамика, культура, динамика культуры, культурология, традиции, инновации.

Vynnychuk R.V.

Poltava National V.G. Korolenko Pedagogical University

CULTURAL DISCOURSE PROBLEMS OF SOCIAL AND CULTURAL DYNAMICS

Summary

The article deals with current problems of social and cultural dynamics: mechanisms of reproduction, functioning and development of culture, the specificity of modernization and the importance of culture in these processes. Interaction of traditions and innovations as a problem, the solution of which depends the efficiency of the processes of social and cultural dynamics.

Keywords: socio-cultural dynamics, culture, dynamics of culture, cultural studies, tradition, innovation.